

ELŐSZÓ

TOMKA PÉTER

A sátorlajújhelyi találkozó immár a harmadik a sorban a Hadak Útján. A Szentesen vett lendület (MFMÉ 1984–85, 1991) Nyíregyházán szorosabbra zárt sorokkal (NyJAMÉ 1987–89, 1992) elérte a Sátor-hegy alját és jó reménnyel készülhet a baráti társaság a negyedik (visegrádi) összejövetelre. A kemény mag azonos maradt: az itt publikált 22 cikk 24 szerzője (Sz. Fábíán Gyula kivételével) jelen volt valamelyik előző tanácskozáson, 17 közülük mindhárom (plusz Hajdú Zsigmond, aki most nem adott kéziratot: sajátos hangja hiányzik a kórusból). Előadást tartott még Dobrovits Mihály az ethnogenetikus legendákról és volt szerencsénk hallani Alekszander Szemjonov (Szentpétervár, Ermitázs) izgalmas beszámolóját – kár, hogy tanulmányuk nem szerepelhet a kötetben. A folyamatosság biztosított tehát, a társaság jól érzi magát, még ifjabbaknak egyelőre alig van nyoma.

Szinte a teljes új termésre jellemző, hogy korábban indított, nagyobb lélegzetű tudományos stratégiákhoz illeszkednek. Horizontális egységről még kevésbé beszélhetünk, mint Nyíregyházán, a különböző szerzők munkái egymáshoz csak lazán kapcsolódnak, annál erősebb vertikális kötődésük előző munkáikhoz. Kulcsár Valéria és Istvánovits Eszter a szarmata és 4/5. századi temetők jelenségeit göngyöltik fel, Lovász Emese szorgalmasan jelenti ugyanennek a korszaknak északkelet-magyarországi (vandál) ásatásait, Kiss Magdolna rászállt Lussonium 4. század végi, 5. század eleji periódusára. Somogyi Péter táguló köröket ró a kelet-európai puszták népvándorlás kori népei köré, Klima László következetesen érvényesíti az ethnológia alapelveit, Simon László ismételtén kardot (vagy szablyát?) ragad, Kiss Gábor késő avar kori tárgytipusok listáinak sorozatát gyártja, Szentpéteri József és Költő László ki-ki ugrál ugyan a vörsi pusztából, hogy vissza-visszatérjen hozzá. Bartosiewicz László hű marad computeréhez és az avar kori állatok mindkét végéhez (ti. koponyáihoz és végtagjaihoz), Takács István az állatcsontok összes elváltozásainak gyakorlati magyarázatához, Lőrinczy Gábor a bármikori avarokhoz, Szalontay Csaba a bármikor megjelenő magyarokhoz. Révész László újra és újra visszatér Karoshoz, mint tánciskolás a kályhához, Medgyesi Pál vadászterületének izgalmas jelenségeihez (származzon az bármely korból). Dénes József bezárkózik a várkutatás sáncai mögé, Takács Miklós újabb és újabb meglepetéseket főz ki a cserépüstökből, Gróf Péter vidáman pásztázza körül Visegrádot, Gróh Dániel a néprzaji aláfestést szolgáltatja hozzá. Wolf Mária egyik kora középkori várból a másik falura száll a babonák szárnyán, Szöllösy Gábor nem enged a precíz nevezéktanból (miközben íjai felajzva lesnek új lehetőségekre). Csak Horváth M. Attila ugrott fejest egyetlen avar kori tárgytipustól elrugaszkodva a honfoglalás kori Bács-Kiskun megye (homok-)tengerébe.

Eközben pedig egyre világosabban rajzolódik ki a korábban sokat támadott csoportosulás gyakorlati értelme. Az évről évre rendszeresen megjelenő kötetek egyrészt szinte kikényszerítik a résztvevőkből eredményeik közlését (ami, akárhogy is nézzük, publikáció-inséges időkben, periodikák, évkönyvek akadozó folyama, elmaradása közepette nem utolsó dolog), másrészt – bár korántsem reprezentálják az egész magyar népvándorlás-

kutatást (ilyesmire nem is törekedtek) – alkalmat adnak bizonyos tendenciák megfigyelésére.

Míntha tűnőben lenne például az avar kor kutatásának kezdetben nyomasztó túlsúlya: Szentesen 50%, Nyíregyházán, ha a korhoz nem köthető tanulmányokat leszámítjuk, még mindig 46%, Sátoraljaújhelyen (az átfedésekből adódó bizonytalanságokat is beszámítva) kb. 30%. Kár viszont, hogy egyetlen avar kori telepítéséről sem esett szó.

Különösen örvendetes a megközelítési módok letisztuló metodikája. Típusuk szerint négy nagy csoportba sorolhatók a tanulmányok – a határok persze elmosódottak, a kategóriák átjárhatók.

1. A cikkek több mint egyharmada gyakorlatilag anyagközlés, többnyire nagyobb feltárásokról szóló, előzetes jelentésszerű beszámoló. Mint tudjuk, ezekről még sokáig az itt közölték jelentik majd a legtöbb információt. Nem mindegy hát, hogy mit emelnek ki – megnyugvással fogadhatjuk, hogy általában a lényegét.

Lovász Emese a tiszaladányi császár kori (vandál) telep jelenségei közül házak és gödrök együtteseit különítette el, Kiss Magdolna a lussoniumi ásások Valentinianus utáni korszakára vonatkozó eredményeit összegezte, most az építményekre téve a hangsúlyt. Takács István és Bartosiewicz László a vörsi avar kori lócsontvázeleteket dolgozta fel, Lőrinczy Gábor és Szalontai Csaba Csongrád megye avar és honfoglalás kori topográfiajához előlegezett információkat (katalógusuk 21 db 6–9. századi illetve 20 db 10–11. századi lelőhelyet tartalmaz), Horváth M. Attila Bács-Kiskun honfoglalás kori lelőhelyei és leletei közül társadalmi helyzet szerinti csoportosításban közölt válogatást. Költő László a vörsi honfoglalás kori sírokat általában, az 561. sírt és benne a vasalt tegezt részletesen írta le, Medgyesi Pál jelentése (Sarkadkeresztúr, 132 síros 10–11. századi jól szituált köznépi temető) 3 lószerszámos-fegyveres férfi és négy felékszerezett nő leletegyüttesét mutatja be, sok érdekesítő kérdésben még várakozásra ítélve a szakmát.

Ide is tartozik, meg nem is Gróf Péter ismertetése a Visegrád-Lepencén feltárt Árpád-kori településrészből kiemelt, fémolvasztásra utaló nyomokkal bíró hosszúkás gödörről és az interpretációjához alapot adó néprajzi adatsor összeállítása, saját megfigyeléssel megtoldása Gróh Dánieltől. Az iker-tanulmány osztályozásunk negyedik csoportjába vezet át.

2. Öt teljesen különböző dolgot az a technika kapcsol össze, amely a tárgyalt jelenségek országos (sőt azon túlmutató) összegyűjtésében, listázásában ragadható meg, még ha kiindulópontul egy-egy lelet közlése szolgál is.

Simon László beszámolója a biatorbágyi avar temetőről még az adatközlések, ásási jelentések közé tartozna, ha nem emelt volna ki egy jelenséget (amit magam „kőpakolás” helyett „kő a sírban” terminussal neveztem volna meg). Más kérdés, hogy kit mennyire győz meg kétségtől körültekintően megfogalmazott javaslata a belsőázsiai köves kurgánokkal való összefüggést illetően. Másik cikke (1988-as előadása) az avar kori szabályák kialakulásának kérdéséről még higgadtabban szól, a cikk közlése nagy nyereség. Tanulsága többek között az is, hogy a jó alap (anyaggyűjtés és teória) elvisel érvéltési-dátálási bizonytalanságokat is. A módszer iskolapéldáját (ismét) Kiss Gábor mutatta be. Vasasszonyfa lovasai adták az apropos-t a kétkaréjos és a lapos rozettás lószerszámveretek összegyűjtéséhez és kiértékeléséhez. Amivel meg kell küzdenie, az a kis szériákra és a szokások esetlegességére támaszkodó pillanatnyi eredmények túlértékelésének veszélye. Szentpéteri József mindenféle avar kori kígyót, vagy kígyószerűen viselkedő motívumot összehozva igen alaposan utána nézett a késő avar pikkelymintás vereteknek. Dénes József pedig a 10–11. század szóba jöhető várait listázta: Anonymus, a Krónikák és a – korántsem megfelelő intenzitással kutatott – meglévő maradványok alapján 145 db szerepel a gyűjtésben. A gond csak az, hogy a három forráscsoport között alig van 20–30% átfedés.

3. Három nagyobb tanulmány (mindhárom széles körű kutatási program részeként) a régész teljes fegyverzetében, sokoldalúan és alaposan dolgozott fel egy-egy részterületet.

Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria most a kora népvándorlás kori Nagyalföld női sírjaiból választott markáns, az 5. század korszakváltozását szösz szerint tükröző tárgyípusú: a tükröket. Katalógusuk a fentebb tárgyalt metodikának felel meg, a sorból a térben, időben és problematikában minden irányban túlvezető szálak (amelyek teljes elvarrása nem lehetett a dolgozat feladata) emelik ki. Révész László kimeríthetetlen karosi honfoglalás kori varázs-zsákjából most a veretes lószerszámokat húzta elő. Listái persze neki is vannak, anyaggyűjtése nagy, vitázó kedve töretlen, úgy tűnik, érvei, korrekciói „ülnek”. Nem marad el jelentőségben az előzőktől Takács Miklós munkája, a Kisalföld Árpád-kori cserépbográcsainak időrendi rendszerezése. Nagy lépést sikerült tennie a Duna-rekesztő mennyiségű cserépüst (főleg töredék) felhasználhatóvá tétele felé – elismert bizonytalanságai, önkritikája csak növelik megbízhatóságát.

4. További öt előadás azért került egy csoportba (nálam), mert – mint Gróf Péter és Gróh Dániel cikkével kapcsolatban már utaltam rá – mintegy oldalról közelítik meg a régészetet, a társtudományok eszköztárából merítve, a vélt vagy valós komplexitás-igény sajátos lehetőségei mentén lépve fel, kitéve azok külön buktatóinak. Talán nem kell hangsúlyoznom, hogy (a szubjektivitás szabadságát vállalva) számomra ez a módszer különösen kedves.

Somogyi Péter az 5–6. század nomádjait nyomozva konfrontálódni volt kénytelen a gótok kérdéskörével. Prokopios „rehabilitációja” az eredmény (ami persze újabb kérdésekhez – így a thrákiai gótok régészeti nyomainak azonosíthatóságához – vezet). Klima László az ethnológus eszköztárával most történészek vitájához szól hozzá (ti., hogy kik is azok a „fekete magyarok”), sokoldalúan, elméleti alapossággal. A bináris oppozíció, a duális struktúrák általános törvényeinek szemüvegén át feketén-fehéren láttatja a világot a fehér hunoktól Fehéregyházáig. Ezúton üzenem (elismerve az alapállás igazságát): a valóság talán mégis sokszínűbb volt. Bízom benne, hogy nem szükséges minden jelenséget együgyűen kaptafára húzni. Wolf Mária boszorkányos módon cikázik tudományágak határterületein, hiszen régészeti megfigyelések, írott adatok, néprajzi gyűjtések állnak a babonás szokásokat (építési áldozatot, betegségvarázslást, termékenységarázslást, titkos határjeleket) kutató rendelkezésére. Sz(abadkai) Fábíán Gyula és Ricz Péter a realista mérnök és a sokat próbált ásató régész tapasztalatait ötvözte egybe. Kísérleti terepük a gombosi (bogojevoi) és a bécstopolyai (Backa Topola) avar temető, valamint a számítógép adta szimulációs lehetőség. Megállapításaik közül (hogy ti. nem minden avar új volt visszacsapó, ha történetesen kőrisfából készült, illetve, hogy az íjakat többnyire felajzatlanul tették sírba) kiemelném, hogy minden esetet külön meg kell vizsgálni: a megoldások egyéniek (is) lehetnek. Miközben új íjas mesterünk támadt, Szöllősy Gábor a lószerszámok nevezékstanának (a „lómenklatúrának”) közrebocsátásával folytatta a jobb megértést célzó tevékenységét. Köszönet illeti érte és megalapozott vita. Aktualitását a honfoglalás kori és kora Árpád-kori leletkataszter éppen induló munkái csak növelik.

Meglepheti a kötet olvasóját, hogy a sátoraljaujhelyi tanácskozás (egyik) javasolt témája a szokások vizsgálata lett volna. Ehhez alig néhányan tartották magukat szorosan, a többség számára a valamiféle szokás-elem csak kiindulópontként, alkalomként szolgált egészen más dolgok elmondásához. Ez persze nem baj – de jellemző. Természetesen minden temetőismertetés, sírleírás tartalmaz a (temetkezési) szokásokra való utalást. Topográfiai adatok segíthetnek egy-egy szokásfajta elterjedésének megragadásához. Kétségtelenül a szokások körébe tartozik, hogy az íjat felajzva vagy ajzatlanul helyezik-e a sírba, hogy az egyes társadalmi rétegeknek milyen nagyságrendű a temetője, hogy milyen díszekkel látják el adott korban egy-egy területen a lószerszámokat és milyen azok szerkezete. Kiindulhat a vizsgálat igen ritka konkrét megfigyelésből (kígyócsigolyák két

avar kori sírban) és eljuthat néprész- vagy helynévadási szokáshoz általános meggondolások alapján. Mégis, ha szigorúak vagyunk, csak néhány tanulmány (résztanulmány) marad, amelynek szerzője a szokásokat dolgozata fő sodrába állította. A tükör sírmellékletül adása esetén elgondolkodhatunk azon, hogy van-e elégséges kritériumunk annak megállapítására, hogy hol végződik a viselet, pipereeszköz tartománya és hol kezdődik a rítusé. Komolyan fontolóra kell vennünk, hogy a lócsontvázakon észlelt sérülések mely része keletkezett a rítus (leölés, ledöntés, nyúzás-karóra tűzés, eltemetés) során. Településfeltárásaink közben sem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a praktikákat, amelyekkel őseink jót-rosszat okozni vagy megkötni igyekeztek, hiszen ezek a mindennapi hitvilág jellemzői lehetnek.

Nehézséget – mint látható – nem a temetők, sírok megfigyelése, dokumentálása és közlése jelent. Ennek kiérlelt, általánosan elfogadott metodikája közismert (temetőterkép, sírrajz, részletrajz, leletegyüttes, tárgyrekonstrukció, kiemelt tárgytípus, összehasonlítás, elterjedés, datálás, egyéb kiértékelés). Ezért – remélem – üres kapukat döngtet az, aki pl. az íjcsontok helyzetének rögzítését kéri számon. Népvándorlás-koros szemmel nézve jóval kevesebb rutin látható a településfeltárások és közlések esetében. A kötetben nyolc tanulmány kötődik valamilyen formában településekhez vagy telepek leletanyagához. Ásatási dokumentációt ezeknek is csak a fele mutat be. Tudva tudom, hogy népvándorlás kori telepítések a terepen, a múzeumban és az íróasztal mellett is több problémát okoznak, mint a temetők, a tárgyi leletanyag egyhangúsága még fokozza is a nehézségeket. Talán nem fölösleges azonban kimondani, hogy ezen a téren van még tanulnivalónk (egymástól is, de másoktól sem szégyellve). Nem ártana alapfogalmakat újragondolni: hogyan keletkezik a „réteg”, milyen fokozatai vannak a leletegyüttes „zártágának”, mi biztosítja a stratigráfia hitelességét; meddig lehet elmenni egy-egy „objektum” rendeltetésének meghatározásában; mennyire jellemző egy-egy objektum használatára a betöltésében talált leletanyag; mi a kritériuma egy-egy kerámiatípusnak – például a „murgai típusú korsónak”, amely példát csak azért ragadtam ki, mert jól jellemzi a szakirodalomban fellelhető félreértéseket (lehet, hogy maga a névadó murgai galléros korsó nem tartozik ebbe a típusba?). Egy-egy állítás mögé részletesebb dokumentáció kívánkozik (alaprész mellé metszetrajz, fő lelethez az együttes spektruma stb.). Akinek pedig nem inge, ne vegye magára!

Tennivaló akad hát bőven. Lendület, tehetség, akarat sem hiányzik a társaságból, a harmadik kötet a kintársról is tanúskodik. Folytatása következhet.